

A VÁGY TALÁNYA

Salvador Dalí és az irracionális meghódítása

Kőváry Zoltán*

Bevezetés

Salvador Dalí (1904-1989) életműve nagy kihívást jelent a pszichoanalitikus szemléletű művészetpszichológia számára. A festő élettörténete, extravagáns karakterének pszichopatológiai vonatkozásai és szürrealista festményeinek sajátos szimbólumrendszere közt komplex összefüggések mutathatók ki, amit tovább bonyolít a művészóriás pszichoanalitikus elmélettel való bensőséges kapcsolata és exhibicionista túlzásoktól sem mentes önfeltáró hajlama is. Feltevésem szerint alkotásaiban kifejezett és elhallgatott belső élményeit családi titkok és ezekkel összefüggő gyász-folyamatok formálták, amit az alábbiakban Ábrahám Miklós és Török Mária crypte-elméletével igyekszem pszichológiailag megközelíteni. Ezzel párhuzamosan megpróbálom Dalí néhány jellegzetes állatmotívumát, a sörényes oroszlánfejet, rákot, illetve az (imádkozó) sáskát kapcsolatba hozni egy univerzális szimbólummal, az ún. vagina dentata-val. A fogakkal ellátott női szeméremtest, mint az agresszív női nemiség és a felfaló anyaság szimbóluma mind egyéni (álmok, fantáziák, műalkotások), mind a kollektív (mítoszok, beavatási rítusok) szinten a kasztrációs komplexumhoz, illetve a születés és a halál, a szexualitás és az individuáció egymással összefonódó, egyetemes témáihoz kapcsolódó érzések, szorongások felbukkanását jelzi, egyéni megjelenési formája pedig a konfliktusok megoldásáért folytatott drámai küzdelmet tükrözi. Miközben ennek az életműben betöltött szerepét vizsgálom, igyekszem körüljárni Dalí nőkhöz és saját nemiségéhez való bonyolult viszonyát, és bemutatni a fejlődési krízis sajátos, művészi elaborációs lehetőségeit.

---

* Köszönettel tartozom Novák Mónikának az életrajz feldolgozásában nyújtott segítségéért.

1. A „pszichopatologikus ikonográfia”

Salvador Dalí, vagy ahogy Sarane Alexandrian nevezte, a reneszánsz ember, aki a pszichoanalízis hitére tért (Maddox, 1992), így vallott saját művei interpretációs lehetőségeiről: „Képeim hétköznapi nyelven való leírásához, magyarázatához különleges elemzésnek kell alávetni őket, mégpedig a lehetséges legbecsvágyóbb, objektív, tudományos szigorral” (idézi Maddox, i.m. 64.). Dalí feltételezte, hogy a szürrealista művészet és a tudomány (egész pontosan a pszichoanalízis) együttesen képes a tudattalan, az „irracionális” meghódítására. Ifjúkori bálványá, Sigmund Freud nem osztozott maradéktalanul Dalí és a pályatársai lelkes optimizmusában: a szürrealistákat 95%-os örülteknek tekintette, bár a Dalíval való 1938-as találkozás némileg meggyőzte az agg mestert (Bókay, Husz, 1997). Az alkotás pszichoanalitikus megértésének lehetőségeiről a magyar Bálint Mihály is szkeptikusan nyilatkozott. Bálint szerint a lélek három területéből (az Ödipusz konfliktus, az őstörés és az alkotás) csak az első kettő közelíthető meg pszichoanalitikus módszerrel; utóbbi esetén csak feltételezésekre vagyunk utalva (Bálint 1994). Az Ödipusz-komplexum és az alkotás azonban az archaikusabb rétegekből fejlődik ki: ezért az alkotási folyamat értelmezhető olyan helyreállító törekvésként, amelynek dinamikai hátterét az elsődleges szeretet és annak megszakadása, az őstörés jelenti. Dalí nyelvén fogalmazva: *A vágy talánya: anyám, anyám, anyám...*

Dalí családjának története sajátos titkoktól terhes. Az ősök Katalónia északi részén éltek: az ottaniak az állandóan fújó jeges szél, a Tramontana betegének tartották a furcsa viselkedésű vagy hirtelen dühkitörésekre hajlamos embereket, de felelőssé tették a gyilkosságokért és öngyilkosságokért is. Dalí nagyapja állítólag rettegett, hogy a hatása alá vonja a szél, ezért családjával együtt Barcelonába települt. Egy nap – miután jelentős összeget veszített a tőzsdén –, felerősödött paranoiája, és kiállt erkély ablakába azt kiabálva, hogy tolvajok akarják elrabolni a pénzét, és az életére törnek. Ekkor még meg tudták akadályozni, hogy öngyilkosságot kövessen el, de alig három nap múlva sajnos sikerrel járt. Tettét a család szegyenkezve titkolta, akárcsak Dalí egyik nagybátyjának öngyilkossági kísérletét is. A családi kór örökletességétől félve Salvador Dalí egész életében bizonygatta épelméjűségét (Gibson, 1994).

A festő születésekor elhunyt bátyja keresztnevét kapta meg (akár csak Van Gogh, lásd Halász, 2002), amit szülei részéről később „tudattalan

bűntényként” aposztrofált. Visszaemlékezésében így örökíti meg a felismerés pillanatát: „Életemben először páratlan borzongással tapasztaltam meg a teljes igazságot magamról. Egy pszichoanalitikai értekezés napvilágra hozta azt a drámát, mely személyiségem tragikus szerkezetének alapját jelenti. Arról van szó, hogy lelkem mélyén ott volt a halott bátyám, akit a szüleim annyira szerettek, hogy mikor megszülettem, az ő nevét adták nekem: Salvador. Iszonyú megrázkódtatás volt: akár a megvilágosodás. Ráadásul megmagyarázza azt a félelmemet, amely minden alkalommal megrohant, amikor beléptem szüleim hálószobájába, és megpillantottam halott bátyám arcképét: finom csipkébe burkolt, gyönyörű gyerek volt, a képen olyan szépséges, hogy utána kirívó ellentétül egész éjszaka arról képzelődtem, hogy ezt az ideális fivért a végső rothadás állapotában látom. Csak úgy tudtam elaludni, hogy saját halálomról gondolkodtam, úgy éreztem, koporsóban vagyok, és végre megnyugodtam.” (idézi Gibson, i.m. 491). A szövegben felbukkanó sajátos motívumokra a későbbiekben még visszatérünk.

Dalí édesanyja, Felípa rendkívül engedékeny, családjáért élő asszony volt. Bár később leánygyermek is született, feltehetően a második Salvador megszületése előtt is erről ábrándozott, ugyanis a gyermek Dalít lányként kezelte, és évekig leányruhába járatta. (A festő később meg is örököltette gyermekkori önmagát ilyen öltözékben.) Az ebből kialakult nemi bizonytalanságok miatt a művész egész életében erősen vonzódott az androgün testalkatú emberekhez; egy kortárs Dalí-kutató, M.P. Rodriguez szerint pedig Dalí későbbi feleségében, Galában is az „őseredeti androgünitást” vélte felfedezni (Rodriguez, 2000). Rodriguez e mellett úgy véli, hogy ez a gyermekkori helyzet volt a forrása Dalí identitászavarának, szexuális problémáinak, gyermekkori enuresisének, és az anyja ellen tanúsított későbbi agresszióknak a *Szent szív* (1929) című festményén. (Az agresszióknak számos pszichoanalitikus szerző, így pl. E. Jacobson szerint jelentős szerepe van a tárgytól való belső differenciálódás folyamatában, lásd Mitchell és Black, 2000.) Az agresszió úgy kapcsolódik a képhez, hogy később *Időnként élvezettel köpök az anyám portréjára* címmel vált hírhedtté, és hozzájárult Dalí és apja 1929-es konfliktusához. Ezt leszámítva – szemben családjával – a festő egyszer sem örököltette meg imádott édesanyját műveiben; az 1929-es, már idézett *A vágy talánya: anyám, anyám, anyám* című munkájáról Rodriguez úgy vélekedik, hogy azt már egyértelműen majdani felesége, Gala ihlette. Ekkor az édesanya már nyolc éve halott: 1921-ben méhrák